

KOMU ZAUPAMO:

Recipročnost zaupanja med političnimi elitami in državljani v Sloveniji in izbranih srednjeevropskih državah¹

Povzetek. Politično zaupanje oziroma zaupanje v politične institucije in elite kot občutje, da so v političnem procesu zastopani tudi naši lastni interesi, je kritično za »krhke« postsocialistične sisteme. Kljub vsesplošno prisotnemu trendu upadanja zaupanja v politične institucije v zahodni Evropi pa se pojavlja vprašanje, ali je možno postavljati enaka izhodišča za tak padajoči trend tudi v državah, kjer demokracija še ni opravila »zrelostnega izpita«. Povezava med zaupanjem v politične institucije in politične elite v državah v prehodu je neobhodna. Politične elite nastopajo kot personifikacija tistih institucij, ki jih državljani razumejo kot nosilce sprememb. Dokler se v novem režimu ne vzpostavijo vsi novi ali prenovljeni demokratični mehanizmi, so politične elite tisti nosilci zaupanja, ki se pozneje prenese na samo institucijo. Za prikaz nekaterih posebnosti zaupanja v politične institucije in elite sta avtorja izbrala analizo zaupanja v politične stranke, poslance, predsednika vlade in predsednika države v Sloveniji, Poljski, Češki in na Madžarskem. Pridobljene podatke sta vsebinsko interpretirala skladno z dejanskim političnim dogajanjem v tem obdobju ter jih nadgradila z izsledki raziskave DEMSTAR. Ta poleg drugega prikazuje edinstveno sliko razpoloženja slovenske politične elite in politične elite drugih izbranih držav do vloge državljanov v politiki ter do pojavnosti zlorabe moči v politiki.

Ključne besede: zaupanje, politične elite, politične institucije, države v tranziciji

* Irena Bačlija je asistentka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Lars Johannsen je izredni profesor na Oddelku za politologijo, Aarhuska univerza na Danskem.

¹ Članek je nastal s pomočjo Raziskovalnega sklada Aarhuske univerze.

Uvod

Z razvojem liberalne politične misli je dejavnik zaupanja v politične institucije »zamenjal«¹ dejavnik zahteve po transparentnem delovanju, ki je zavračal zaupanje v smislu nekritičnosti in se je poskušal odnosu med državljani in političnimi institucijami ter elitami približati z bolj ozaveščene plati. V tem smislu lahko demokracija pomeni tudi več preglednosti in manj »slepega«² zaupanja v oblasti. Sodobna politološka literatura se obsežno ukvarja z zaupanjem kot takim ter tudi z vplivom politikov na odnos ljudi do političnega sistema. Tukaj izhaja iz »... podmene, da politična javnost izgublja zaupanje v politike, kar posredno prispeva k zmanjšanju zaupanja v politični sistem nasploh«³ (Toš, 1999: 913).

Po Inglehartu (1997) ob opazovanju stopnje zaupanja nujno opazujemo tudi širši družbeni ustroj. Tako izhajamo iz predpostavke, da je stopnja legitimnosti v različnih kulturnozgodovinskih sistemih različna, kar se posledično izraža tudi v različnih stopnjah zaupanja v konkretne sisteme. Stopnja zaupanja v postsocialističnih državah, glede na podobno polpreteklost, je tako lahko primerljiva ali pa tudi značilno različna. Slednje je namreč v tesni soodvisnosti z nosilcem določene politične funkcije v novem demokratičnem sistemu, saj se sam nosilec funkcije (funkcionar) pogosto dojema kot tista personificirana institucija, ki jo vodi ali upravlja. Vloga politične elite v tem smislu presega zgolj ustavnopravno odgovornost ter se pomika v sfero norm in vrednot. Zato je opazovanje zaupanja v postsocialističnih sistemih tesneje povezano s samo politično elito in njenim delovanjem kot zgolj s splošnim zaupanjem v politične institucije. Končno pa Listhaug (1995) poudarja, da odnos javnosti do politikov dolgoročno sodoloča proces sekularizacije, posebej pa poudarja pomen upadanja zaupanja v politiko oziroma politike kot posledico vse večje usposobljenosti in razgledanosti volivcev. Pred tem pa je opazovanje splošnega odnosa državljanov do političnih institucij nujno treba vsebinsko povezati z dejavnostjo politične elite oziroma nosilci političnih funkcij.

Sicer med merila uspešne utrditve demokracije poleg ostalih elementov uvrščamo tudi državljansko podporo (legitimnost), ki se izraža v političnih postopkih (volitve) in v odnosu do političnih ustanov (zaupanje v politične stranke, parlament in druge) ter politične elite. Legitimnost ne počiva samo na zakonitosti delovanja, ampak tudi na odnosih med javno (državno) upravo in demokratično politično skupnostjo, na političnem nadzoru in odgovornosti politične elite. Kako ta merila vidi politična elita ter kako se refleksivno opazuje, pa nam lahko odgovori na marsikatera vprašanja, povezana z delovanjem in odločitvami te elite v danem družbenem prostoru in trenutku.

Izvor zaupanja

Politične institucije naj bi predstavljale določene družbene vrednote, še več, institucije so tako močan kreator specifičnih sklopov norm, ki so lastne njihovi vsebini in nalogi, da njihove vloge v tem smislu ne smemo zanemarjati. Offe (v Warren, 1999) razvija teorijo zaupanja na temeljnem medsebojnem zaupanju, ki tudi generira zaupanje v institucije, in ugotavlja določena družbena oziroma osebnostna stanja glede na dva parametra vrednot: resnice in pravice, ter ju okarakterizira glede na pasivno oziroma aktivno rabo. Institucije generirajo zaupanje tako, da ga gradijo ne medsebojnem »truth-telling« oziroma vzpostavijo generalno predpostavko o tem, da govorijo resnico (predvsem v odnosu do uporabnikov). Aktivni pristop institucij pa nadgrajuje *truth-telling* (govoriti resnico) v *promise-keeping* (držanje obljub). Ta dimenzija se v skrajni meri izraža v sodnem sistemu ter v primeru političnih obljub v možnosti mandatne menjave politične elite. Pri pasivnem izvajanju pravice gre predvsem za poštenost v smislu enakosti med ljudmi, pri aktivnem pa za nadgradnjo poštenosti v solidarnost, kar pomeni izenačevanje deprivilegiranih (Offe v Warren, 1999: 73).

Shema 1: Vrednote, ki generirajo zaupanje v institucije po Offeju

	<i>RESNICA</i> (<i>truth</i>)	<i>PRAVICA</i> (<i>justice</i>)
<i>PASIVNO</i>	<i>govoriti resnico</i> (<i>truth-telling</i>)	<i>poštenost</i> (<i>fairness</i>)
<i>AKTIVNO</i>	<i>držanje obljub</i> (<i>promise-keeping</i>)	<i>solidarnost</i> (<i>solidarity</i>)

Vir: Offe v Warren (1999: 73).

Če se zaupanje v institucije generira skozi zaupanje v posameznike, ki predstavljajo in tvorijo institucijo, imamo pri obravnavi zaupanja dve možnosti: lahko zaupamo vsakemu posameznemu predstavniku in uslužbencu institucije osebno, da bo opravil svoje delo v skladu z vnaprej določenimi pravili ter da bo s tem delovanjem zagotovil naše zaupanje v institucijo, ali pa zaupamo obliki strukture ter funkciji vodilnih v instituciji (političnim elitam), da bodo opravljali svoje delo v skladu z vnaprej določenimi in znanimi pravili. Pri zaupanju državljanov v sodobne upravne in politične institucije nobena od obeh možnosti ne pride v poštev. Kompleksnost in število zaposlenih v teh institucijah sta preobsežna, da bi bila prva možnost sploh mogoča; druga možnost pa bi zahtevala od posameznikov natančno poznavanje vseh upravnih in političnih struktur ter posledice njihovega delovanja, kar pa je pri trenutnem številu upravnih organizacij skoraj nemogoče.

Odgovornost za stopnjo splošnega zaupanja, ki je dovolj visoko, da se določena politična institucija, s tem pa tudi sam politični sistem legitimira, je torej v rokah političnih elit. Odgovornost pa je derivat moči. Tisti, ki ima moč, se zaveže (v demokratičnem sistemu), da bo s podeljeno močjo odgovorno ravnal. Obstoječe družbe lahko glede na razmerja med administrativno močjo in političnim zaupanjem tudi klasificiramo, ob upoštevanju stopnje zaupanja v druge (*trust in others*) ter stopnje političnega zaupanja. Tako lahko ob upoštevanju nekaterih upravnih in političnih parametrov v določeni družbi predvidimo stopnjo zaupanja v njej (Peters, 2001: 81). Peters (prav tam) ugotavlja (shema 2), da v sistemih z visokim političnim zaupanjem in visokim zaupanjem v druge oziroma visokim splošnim zaupanjem pričakujemo nizko administrativno moč, zmerno administrativno moč pričakujemo v primerih, ko je splošno zaupanje nizko, politično pa visoko ter kadar je splošno zaupanje visoko in politično nizko. Če sta obe vrsti zaupanja nizki, pričakujemo visoko administrativno moč.

Shema 2: Razmerje med administrativno močjo in družbenim zaupanjem

		Zaupanje v druge	
		<i>visoko</i>	<i>nizko</i>
Politično zaupanje	<i>visoko</i>	nizka administrativna moč	zmerna administrativna moč
	<i>nizko</i>	zmerna administrativna moč	visoka administrativna moč

Vir: Peters, 2001: 66.

Ker zaupanje vključuje trosmeren odnos med zaupnikom, zaupancem in ovrednoteno dobrino, lahko potencialno povzroči odnos moč-nemoč. Zaupani (tisti, ki mu je v odnosu zaupano, v našem primeru politične elite) pridobi potencialno moč nad zaupnikom (tisti, ki v odnosu zaupa, v našem primeru državljan), ker razpolaga z ovrednoteno dobrino, ki jo zaupnik potrebuje. Pomembno pa je, da je ranljivost državljana tveganje in ni nujno pogojeno v odnosu, saj se zaupanje in moč spreminjata. V primeru zaupanja državljan navadno predvideva, da politična elita deluje v skladu z njegovim najboljšim interesom; v primeru moči pa obstaja situacija, ko politična elita lahko vpliva na delovanje državljana prav zaradi določenega vpliva, ki ga ima nad njim in njegovim delovanjem. Ker odnos zaupanja vsebuje sprejemanje odnosa s paralelno strukturo, obstaja tveganje, da bo politična elita uporabila svojo moč nad ovrednoteno dobrino v nasprotju z interesom državljana (Warren, 1999). Ravno takšna oblika odnosa povzroči obstoj tveganja v odnosu zaupanja in zato je potencialni odnos moči v odnosu zaupanja (in njegovem trajanju) postavljen v ospredje. Posledično lahko ugotovimo, da se posamezniki, vključeni v odnos potencialnega zaupanja, če zaznajo možnost paralelne strukture odnosa moči, vanj ne bodo vključili ali pa bodo

poskušali vzpostaviti odnos, v katerem bodo sami zavzeli vlogo zaupanega.

Obe omenjeni teoretični izhodišči, institucionalno in vrednostno, združita Mishler in Rose (1997; 2001; 2005). Pri analiziranju vzorcev zaupanja se dotakneta dveh pomembnih vprašanj, in sicer kje iskati izvor političnega zaupanja in kakšne so politične posledice (ne)zaupanja. Glede na splošni pojav nezaupanja v politične institucije v tranzicijskih državah se slednjemu namreč ne gre izogniti. Rose in Mishler (2001) tako s pomočjo kulturne in institucionalne teorije prikažeta kontrastne poglede, saj s stališča kulturne teorije zaupanje izhaja iz norm in prepričanj, institucionalna teorija pa vidi zaupanje kot posledico delovanja institucij. Obe teoretični izhodišči zajemata tako makro kot tudi mikro pristop ter sta tako uporabni za primerjalne študije in tudi za statistične analize, ki temeljijo na odzivih posameznih enot (glej shemo 3). Na makro ravni se bo kulturna teorija osredotočila na razlike v nacionalnih kulturah, institucionalna teorija pa bo iskala razlike v izbranem naboru izvrševalnega kriterija. Na mikro ravni pa kulturna teorija opazuje spremenljivke starost, spol, izobrazba, življenjske izkušnje in podobno, medtem ko institucionalna teorija na mikro ravni opazuje sklop evalvacijskih vprašanj o retrospektivnem in prospektivnem karakterju za ocenjevanje delovanja institucij.

Shema 3: Kulturni in institucionalni izvori zaupanja

	Kulturni	Institucionalni
Makro	nacionalna kultura	delovanje vlade (government)
Mikro	socializacija	individualna ocena delovanja

Vir: Mishler, William and Richard Rose (2001: 34)

Razlika med obema teorijama je pomembna, saj kulturna teorija percipira zaupanje kot nekaj, kar je globoko zasidrano v posamezniku in je neodvisno od delovanja političnih institucij, po drugi strani pa institucionalna teorija zajema delovanje političnih institucij in dojema zaupanje kot derivat tega delovanja. Ali je glede na to, da je možno obe teoriji aplicirati na isti model, kar pomeni, da se empirično ne izključujeta, takšno »dlakocepstvo« odveč? Nasprotno, zagovarjamo, da odnos med zaupanjem in demokracijo pravzaprav ni vzročno linearno povezan. Pomanjkanje zaupanja ogroža stabilnost demokracije, njegov presežek pa producira pasivne državljane (Mishler in Rose, 1997). Gre torej za vprašanje pravega ravnotežja, ki ga Mishler in Rose (2005) najdeta v politični participaciji, ki predvideva določeno zaupanje v institucije.

Opisani teoretični pristopi nam pomagajo razumeti medlo sliko zaupanja v politične institucije in elite v postkomunističnih državah, kjer se bodo morale nove generacije državljanov socializirati, odtrgati od starih koncep-

tov popularne podpore tradicionalnim institucijam, ki so v prejšnjih režimih uživale veliko podpore. Prav udejanjanje kulturnega modela v praksi postsocialističnih držav (glej Steen, 1994) pojasnjuje visoko uporabnost in vrednost modela. Če opazujemo sliko skozi »institucionalna očala«, pa je morda malce bolj rožnata na dolgi rok, trenutno pa imajo ekonomska tranzicija (Balcerowicz, 1994; Grabel, 2000), vprašujoča participativna demokracija (Grabel, 2000) in odmiranje socialne države za posledico splošno nizko zaupanje v politične institucije (Mishler & Rose, 2005).

Tako se izčrpanost, ki sledi stresu tranzicije, politično prepiranje, škandali o korupciji in druge zlorabe moči kažejo v pomanjkanju zaupanja v novi politični sistem. To pa tlakuje pot populizmu (Carpenter, 1997).

Postsocialistične politične elite

Field, Higley in Burton (1990: 152) opredeljujejo elito kot »posameznike, ki so na podlagi svojih strateških pozicij v različnih pomembnih organizacijah zmožni stalno in bistveno vplivati na nacionalno politiko«. Sem štejemo nosilce ključnih pozicij v največjih in najpomembnejših političnih, vojaških, gospodarskih in profesionalnih organizacijah. Definicija pojma postkomunistične elite gre dlje v njen izvor, saj naj bi jo sestavljali subjekti različnega socialno-zgodovinskega izvora in ideološke orientacije. Po Tomšiču (1999) najdemo v elitah postkomunističnih družb nekdanje disidente različnih provinenc, reformistične člane bivše komunistične partije, tehnokrate, ljudi iz cerkvenih krogov in pripadnike predvojnih političnih elit.

Povezava političnih elit v državah v prehodu s političnimi institucijami je neobhodna. Čeprav smo uvodoma izpostavljali teoretična izhodišča zaupanja v slednje, menimo, da sta oba pojma povezana. Politične elite, kot nosilci družbenopolitičnih sprememb, so tiste institucije, ki jih državljani razumejo kot nosilce sprememb. V spreminjajočih se in pogosto nestabilnih obdobjih po spremembi režima so ravno politične elite nekakšna personifikacija političnih in pogosto tudi upravnih institucij. Dokler se v novem režimu ne vzpostavijo vsi novi ali prenovljeni mehanizmi, so politične elite nosilci zaupanja, ki se pozneje prenese na samo institucijo.

Moderno politično elito bi lahko opredelili kot manjšino, ki ima izredno vplivno vlogo pri urejanju političnih zadev in zaseda najvišje položaje v politiki. Zavzema strateška vodilna mesta, na katerih so osredotočena resnična sredstva oblasti. Kot specializiran tip politične elite vse bolj stopa v ospredje tudi strankarska elita, saj je »...splošen trend v svetu krepitev vloge strank: najprej so parlamentarci prevladovali nad strankami in v strankah, nato je prišlo do ravnotežja, danes pa praviloma dominirajo stranke nad parlamentarci« (Ribičič, 2002: 22). Tako politično areno obvladajo stranke, ki imajo tudi vse večjo vlogo pri naboru in izboru personala ne samo na poli-

tične, ampak tudi na druge visoke položaje, pogosto pa njihov vpliv sega tudi na področje gospodarstva, kulture, medijev ipd.

Kot posebna podvrsta politične elite se pojavlja tudi tako imenovana parlamentarna elita, ki jo Norton (2002) označi kot skupino vseh izvoljenih poslancev v predstavniško telo, vendar poseben del te elite pomenijo tisti poslanci, ki so večkrat ponovili mandat in zagotavljajo kontinuiteto delovanja predstavniškega telesa. V razvitih državah je parlamentarna elita navadno visoko razvita (zrela), njeni predstavniki racionalnejše percipirajo interesne konflikte, njihova odzivnost do zavzemanja stališč je visoka, prav tako hitro dosegajo kompromise. Poleg formalnih proceduralnih pravil (poslovnik) izredno dobro poznajo tudi neformalna pravila, kar pa jim tudi omogoča razne zlorabe. Kramberger in Vehovar (2000) v tem smislu za Slovenijo postavljata domnevo, da je lahko bila nadpovprečna menjava oseb na vodilnih položajih² znamenje namernega slabljenja perifernih elit v korist metropolnih, državnih elit (habsburška monarhija, kraljevina Jugoslavija, SFRJ).

Politične elite v Sloveniji danes pa so po mnenju Krambergerja (2002) bežno določene in definirane. Ne obstaja namreč neko strokovno soglasje o tem, kateri akterji dejansko obvladujejo politično odločanje, kakšna so njihova medsebojna razmerja in kaj so glavne teme njihovega usklajevanja. Moč naj bi se po nekaterih ugotovitvah gibala med instrumentalnimi omrežji neformalne narave, kjer naj bi imeli prevladujočo funkcijo razni lobiji. Poleg varovanja strateških virov elita skrbi tudi za rekrutacijsko politiko, specifično funkcijo pa pridobiva tudi zaradi periferne vloge v mednarodnem prostoru.

V svoji raziskavi sta Igljič in Rus (2000) ugotovila, da je slovenska politična elita od leta 1988 razširila svoje omrežje, povprečna moč vezi med akterji se je rahlo zmanjšala. V zvezi s tem pa nas zanima tudi cirkulacija oziroma reprodukcija elit, saj gre opazovati zaupanje državljanov v politične elite, ki se ob spremembi režima niso zamenjale, s stališča opaznega zmanjševanja. *»Teorija reprodukcije elit pravi, da spremembe v vzhodni in srednji Evropi niso imele vpliva na sestavo elit, kajti nomenklatura je bila sposobna ostati na vrhu družbene strukture. Nasprotno pa teorija o cirkulaciji elit pravi, da so te transformacije prinesle strukturne spremembe v vrhu družbene hierarhije in ključne položaje so zasedli novi ljudje, na podlagi novih principov.«* (Szelenyi in Szelenyi v Adam in Tomšič, 2000: 139)

Mnogo je odvisno od ravnotežja moči med novo in staro elito ter od načina spremembe režima v določeni državi, oboje občutno determinira funkcijo in vsebino elit ter s tem pogojeno zaupanje vanje. V državah, v katerih se je komunistična stranka postopno reformirala, sprejemala sistemske spremembe in sodelovala v procesu, je postala enakovreden partner na politični

² Do leta 1990.

sceni (Slovenija, Madžarska). V nekaterih državah jugovzhodne Evrope (Bolgarija, Romunija) in v državah bivše Sovjetske zveze (izključujoč Litvo, Latvijo in Estonijo) pa je elitam komunistične stranke uspelo ohraniti svojo moč tudi po prvih večstrankarskih volitvah. Ohranile so ključne položaje pri družbenem razvoju, kar je pomenilo upočasnitev in pomanjkanje radikalnosti v sistemskih spremembah (Adam in Tomšič, 2000).

Postsocializem in zaupanje »od spodaj navzgor«

V času socializma so bile tradicionalne institucije (na primer cerkev) v primerjavi s političnimi in upravnimi institucijami deležne večjega zaupanja in splošne podpore. Podoben trend pa se presenetljivo kaže tudi v času po spremembi režima, saj podpora slednjim še vedno ostaja skromna. Tako Steen (1994) ugotavlja, da imajo v baltskih državah »simbolične« institucije višjo stopnja podpore kot pa nove demokratične ustanove. Vendar Steenove (prav tam) ugotovitve ne moremo posplošiti tudi na območje štirih srednjeevropskih držav.³ Medtem ko je kar 7 od 10 prebivalcev Baltika v sredini 90. let⁴ izrazilo zaupanje v cerkev, pa je to zaupanje izrazila le slaba polovica Poljakov, tretjina Madžarov ter le četrtnina Čehov in Slovencev⁵.

Vendar pa imajo vse štiri omenjene srednjeevropske države podobno usodo kot baltske države, kadar opazujemo zaupanje v temeljne demokratične institucije skozi čas. V vseh je namreč približno enaka stopnja zaupanja v politične stranke in poslance, pri tem pa gre nekaj višja stopnja zaupanja predsednikom vlad in predsednikom držav. Podobno, da se političnim strankam izmed vseh institucij najmanj zaupa, ugotavlja tudi Miheljak (2005), enak trend pri analizi od leta 1991 do 1994 opaža tudi Fink-Hafnerjeva (1996), poleg tega pa tudi trend splošnega upadanja zaupanja v politične institucije.

Kot je razvidno iz tabele 1, ostaja splošna nizka podpora političnim strankam v vseh opazovanih državah, še posebej na Poljskem in v Sloveniji. Skozi čas pa se kaže tendenca polarizacije zaupanje – nezaupanje, saj se odstotek tistih, ki so bili v odnosu zaupanja političnim strankam nevtralni, pomika k izražanju nezaupanja. Glede na to, da so se te države gospodarsko reformirale v 90. letih, se tak vzorec očitno ne ujema z razlago institucionalne teorije o zaupanju.

---

³ Opazujemo Poljsko, Madžarsko, Češko republiko in Slovenijo.

⁴ 1996. New Baltic Barometer.

⁵ Vrednosti za Poljsko, Madžarsko, Češko republiko in Slovenijo so pridobljeni na podlagi raziskave New Democracies Barometer 1995.

Tabela 1: Zaupanje v politične stranke 1993–2001

	93			95			98			2001		
	Nezaupanje	Nevtralno	Zaupanje	Nezaupanje	Nevtralno	Zaupanje	Nezaupanje	Nevtralno	Zaupanje	Nezaupanje	Nevtralno	Zaupanje
Česka	37,3	37,9	24,8	44,3	34,3	21,5	56,7	29,4	13,8	53,0	25,2	21,7
Madžarska	65,3	23,4	11,3	67,8	22,9	9,2	66,1	22,6	11,3	60,2	25,7	14,1
Poljska	70,2	22,1	7,7	71,5	19,5	8,9	65,2	25,8	9,1	73,3	18,2	8,5
Slovenija	66,9	22,6	10,5	61,9	25,0	13,1	71,2	17,8	11,0	72,8	18,9	8,3

Vir: New Democracies Barometer

(Ne)zaupanje v predstavnike parlamenta (poslance) je v istem obdobju nekoliko višje (tabela 2), vendar še vedno opazno prenizko, da bi lahko govorili o zaupanju. Ob prehodu v novo tisočletje je kar 70,8 odstotka Slovencev izrazilo nezaupanje v svoje predstavnike v parlamentu. Glede na podoben vzorec v drugih opazovanih državah bi lahko rekli, da je takšno stanje posledica nekakšne kulturne komunistične dediščine. V vseh državah pa so takšni oceni najbrž botrovale tudi prisotna zloraba moči in politične spletke, ki so oblatile predstavo o delovanju parlamenta.

Tabela 2: Zaupanje v poslance 1993–2001

	93			95			98			2001		
	Nezaupanje	Nevtralno	Zaupanje	Nezaupanje	Nevtralno	Zaupanje	Nezaupanje	Nevtralno	Zaupanje	Nezaupanje	Nevtralno	Zaupanje
Česka	44,0	27,6	28,4	51,0	25,7	23,3	65,1	19,5	15,4	56,4	23,4	20,2
Madžarska	56,7	21,4	21,9	54,1	24,7	21,1	53,8	21,1	25,1	63,7	20,5	15,7
Poljska	47,8	29,7	22,5	44,2	32,3	23,4	43,0	32,0	25,0	56,7	23,7	19,6
Slovenija	46,5	28,0	25,4	46,6	26,3	27,1	59,8	20,3	19,9	70,8	18,8	10,5

Vir: New Democracies Barometer

Če opazujemo zaupanje v vodilne politične položaje v državi, predsednika vlade in predsednika države (glej tabelo 3), opazimo, da je izražanje (ne)zaupanja v te institucije pogosteje vezano na nosilca funkcije kot na samo funkcijo. Tako je zaupanje v predsednika vlade navadno višje od zaupanja v politične stranke in člane parlamenta. Personifikacijo funkcije je iskati tudi pri skoraj 50-odstotnem padcu zaupanja v predsednika vlade na Češkem med letoma 1998 in 2001, v času vladanja Miloša Zemana in njego-

vih socialdemokratov (1998–2002). Obenem pa je treba prepoznati, da je češko gospodarstvo nazadovalo že od leta 1997 ter da je brezposelnost naraščala od leta 1997 (4,8 %) do leta 2000 (8,8 %).⁶ Gospodarska rast se je začela šele nekaj let pozneje, stopnja brezposelnosti pa se je nekako ustalila pri 8 odstotkih v novem tisočletju (Češki statistični urad).

Tabela 3: Zaupanje v predsednika vlade 1998–2001

	93			95			98			2001		
	Nezaupanje	Nevtralno	Zaupanje	Nezaupanje	Nevtralno	Zaupanje	Nezaupanje	Nevtralno	Zaupanje	Nezaupanje	Nevtralno	Zaupanje
Češka	b. p.*	b. p.	b. p.	b. p.	b. p.	b. p.	26,4	22,7	50,9	55,8	17,3	27,0
Madžarska	b. p.	b. p.	b. p.	b. p.	b. p.	b. p.	45,8	20,7	33,5	44,4	18,5	37,1
Poljska	b. p.	b. p.	b. p.	b. p.	b. p.	b. p.	35,1	30,0	35,0	43,4	21,7	34,9
Slovenija	b. p.	b. p.	b. p.	b. p.	b. p.	b. p.	42,6	21,5	35,9	44,6	21,3	34,1

Vir: New Democracies Barometer

*b. p. – brez podatka

Funkcija predsednika države in zaupanje vanjo (glej tabelo 4) je najverjetneje ena izmed najbolj poosebljenih funkcij in hkrati tudi demokratična institucija, ki je v vseh štirih izbranih opazovanih državah tudi najbolj podobna simbolični instituciji. Nørgaard in Johannsen (1999) sta v svoji študiji ugotovila, da uživajo figurativni predstavniki držav v Latviji in Estoniji več zaupanja kot njihovi kolegi v Litvi, predvsem zaradi tega, ker ob manjši realni politični moči niso bili izpostavljeni političnim aferam in sporom in ker ob pomanjkanju politične moči niso sprejemali ali bili odgovorni za sprejemanje nepopularnih političnih ukrepov in odločitev. Namesto tega so ob udeleževanju državnih proslav ter »gasilskem fotografiranju« in občasem izdajanju razsvetljenih knjig svojo popularnost le še povečevali.

Med predsedniki srednjeevropskih držav lahko le poljskemu pripišemo dejansko politično moč v nekakšnem polpredsedniškem političnem sistemu. Ostali politični sistemi (češki, madžarski in slovenski) so kljub neposredno izvoljenemu slovenskemu predsedniku države parlamentarni sistemi (Johannsen, 2000).

Če si ogledamo odstotke (ne)zaupanja natančneje, lahko zabeležimo izjemno nezaupanje, več kot 60-odstotno, le pri poljskem predsedniku Lechu Wałszi v letu 1993, kar je navedlo Stepana in Suleimana (1995), da sta opozorila na nevarnost nestabilnosti ob zgodnjem ustavnem konfliktu na Poljskem. Konflikt se je razrešil šele s sprejetjem nove ustave leta 1997. Vendar je takšen

⁶ ILO – splošna stopnja brezposelnosti.

odmik od zaupanja v institut predsednika države prej izjema kot pravilo.

Kljub nekolikšnemu dolgoročnemu padcu podpore v preteklih letih na Češkem in Madžarskem institut predsednika države vztrajno beleži višjo podporo kot katerakoli druga temeljna demokratična institucija. Glede na to, da je v Sloveniji predsednik države neposredno izvoljen, se v stopnji zaupanja kažejo rahlo drugačne tendence. Celotno težavno tranzicijsko obdobje je bil predsednik države Milan Kučan, ki je bil tudi pomemben in viden akter pri osamosvajanju države in edini predsednik izmed izbranih štirih držav, ki se je v tem obdobju obdržal na oblasti. Podobno kot na Češkem in Madžarskem je zaupanje v predsednika države v Sloveniji nekoliko nihalo, pa vendar je bilo zmeraj precej višje kot zaupanje v katerokoli drugo politično institucijo.

TABELA 4: Zaupanje v predsednika države, 1993–2001

	93			95			98			2001		
	Nezaupanje	Nevtraln	Zaupanje	Nezaupanje	Nevtraln	Zaupanje	Nezaupanje	Nevtraln	Zaupanje	Nezaupanje	Nevtraln	Zaupanje
Češka	18,2	14,2	67,6	32,0	31,1	36,9	24,5	17,2	58,4	47,1	16,3	36,6
Madžarska	18,7	16,7	64,6	34,9	30,2	34,9	26,7	20,0	53,3	31,5	21,1	47,5
Poljska	60,2	20,0	19,7	45,4	26,2	28,3	32,4	28,0	39,6	20,8	14,6	64,6
Slovenija	38,9	20,7	40,4	23,4	18,1	58,6	32,3	22,5	45,2	36,5	19,9	43,5

Vir: New Democracies Barometer

Recipročnost zaupanja – refleksija slovenske politične elite

Pomen, ki se pripisuje stopnji zaupanja v politične institucije in elite, zaradi svojega učinka legitimacije pogosto ali skoraj vedno zasenči mnenje političnih elit. Ker so one tiste, ki so na »prepihu« in ki naj bi se (samo)zavedale refleksivnega odboja svojih dejanj, ostaja vprašanje, kako politična elita percipira samo sebe skozi oči javnosti, odprto. Eden izmed dejavnikov za takšno sliko je po vsej verjetnosti relativno dosegljivo merjenje prvega in težavna dostopnost drugega subjekta. Že sama stroga definicija, kdo v danem trenutku predstavlja vso politično elito v državi, je težavna, sem pa lahko še dodamo njeno (ne)dostopnost.

Glede na izhodiščno tezo, da je za konsolidacijo demokracije zmožnost države, da sprejema in implementira politične odločitve, ključnega pomena, se je v okviru programa DEMSTAR⁷ izvedla raziskava v 15 postkomunističnih

⁷ Raziskava je bila del raziskovanega programa Demokracija, država in administrativne reforme (Demstar) (2000–2005). Izvedbo programa je podpiral Danski svet za družboslovno raziskova-

državah (med katere sodi tudi Slovenija). Raziskava je temeljila na predpostavkah, da je za razvoj »evropsko odzivne« države in za razvito družbo v takšnih državah nasploh pomembna povezava med političnim in upravnim sistemom ter nevladnimi organizacijami (Johannsen, 2002; Johannsen, 2003). Poleg tega pa tudi, da bodo evropski integracijski procesi pospešili vsesplošen razvoj v teh državah.

Glavni izsledki raziskave pa so pokazali predvsem znatno razliko med razvojnim potencialom posamezne države ter tudi razliko med težavami z implementacijo javnih politik (Johannsen in Nørgaard, 2005; Pedersen in Johannsen, 2004). Podobno bi lahko ocenili, da je tudi sodelovanje med javno upravo in nevladnimi organizacijami znatno različno (Cummings & Nørgaard, 2004) in da države, ki so bolj odzivne na klice nevladnih organizacij in drugih združenj, sprejemajo bolj socialno usmerjene javne politike (Johannsen in Pedersen, 2005).

Pogled od zgoraj navzdol (top-down) sicer neposredno ne predstavlja zaupanja elit v državljane, kaže pa na ta odnos posredno. Percepcija politične elite kaže tudi na stopnjo njenega samozavedanja in zmožnost refleksije, ne glede na to, da to ni nujno v povezavi s prisposodbo »cankarjanske matere«. Zmožnost politične elite, da določi potencial družbe, ima lahko za posledico nove pristope, oblikovanje drugačnih javnih politik, poenostavljanje administrativnih procesov, reformistično približevanje državljanu – volivcu – uporabniku. Po drugi strani pa lahko to isto znanje uporabi za navidezno prilagajanje, maskiranje ustaljenih procesualnih dejanj in vedenja. Slednje sicer dolgoročno koristi bolj elitam kot državljanom, kratkoročno pa ima lahko tudi za državljane ugodne posledice.

Slovenska politična elita v primerjavi s povprečjem mnenj ostalih izbranih političnih elit (glej tabelo 5) dojema državljane kot bolj pasivne subjekte, ki naj bi v sklopu svojega političnega delovanja delovali v bolj tradicionalnih okvirih, torej svoje mnenje izrazili na volitvah. V tem mnenju tudi ostale izbrane države (Madžarska, Poljska in Češka) ne zaostajajo znatno. Po drugi strani pa več kot četrtnina slovenske politične elite vidi vlogo državljanov v tem, da se za politično življenje zanimajo in da javno izražajo svojo voljo (26,5 %), ostale opazovane postkomunistične elite pa v tem ne vidijo primarne vloge državljanov.

---

nje in Raziskovalni fond Univerze v Aarhusu. Raziskava temelji na analizi polstrukturiranih družboslovnih intervjujih z 955 sedanjimi ali nekdanjimi ministri (v CIS državah pa tudi z visokimi javnimi uslužbenci) v 15 postkomunističnih državah: Armenija, Azerbajdžan, Bolgarija, Češka Republika, Estonija, Gruzija, Madžarska, Kazahstan, Kirgistan, Latvija, Litva, Moldavija, Mongolija, Poljska, in Slovenija. Raziskave so bile izvedene med letoma 2001 in 2003. Za več informacij glej www.demstar.dk.

TABELA 5: Kakšno primarno vlogo naj imajo državljani v politiki?

	POVPREČJE CEE*	SLOVENIJA (N = 49)
Državljeni naj izvolijo predstavnike in ti naj vodijo državo.	12,4 % (13)	18,4 % (9)
Državljeni naj se zanimajo za politiko in javno izražajo svojo voljo.	9,5 % (10)	26,5 % (13)
Državljeni naj se vključijo v razne organizacije, prek katerih lahko vplivajo na oblikovanje politik.	78,1 % (82)	55,1 % (27)
SKUPAJ	100 % (105)	100 % (49)

*Izračunano je povprečje za tri izbrane srednjeevropske države: Češko, Madžarsko in Poljsko.
Vir: Raziskava DEMSTAR (2000–2005)

Zanimivo je, da slovenska politična elita v mnogo manjši meri, kot ostale opazovane, meni, da naj bi bila primarna vloga državljanov v politiki, da se vključujejo v razne organizacije in prek njih vplivajo na oblikovanje politik. Torej si želijo osveščenih, pa vendar politično pasivnih državljanov? Po drugi strani gre tak odstotek pripisati tudi razmeroma slabo razviti civilni družbi v Sloveniji, kar samo po sebi napeljuje na pomanjkanje razmišljanja v to smer. Ključno vlogo pri spremembah v 80. letih je v vseh državah odigrala civilna družba. Pod enim »dežnikom« so se združile različne civilnodružbene organizacije, ki pa so kaj hitro, po doseganju zelenega cilja (osamosvojitve/odcepitve), potihnile ali pa so se celo popolnoma razkrojile. Tako v postkomunističnih državah, kljub ob ključnem momentu močni civilni družbi, danes najdemo šibko in deformirano civilno družbo (Bernhard, 1996).

Poleg tega da je komunizmu uspelo kar najbolj izenačiti dohodkovne razlike med prebivalci, mu je uspelo tudi pretežno uničiti kakršnokoli delovanje civilne družbe. Tako sta ob zori demokracije (1989) Linz in Stepan (1996; 352) zabeležila skrb zbujajoče nizko število civilno družbenih gibanj v teh državah, na primer le 60 na Poljskem, 21 na Madžarskem in le 13 v Bolgariji. Kljub znatnemu porastu društev in organizacij danes (Ágh, 2001; Mansfeldová et al., 2005) pa Howard (2000) ugotavlja, da glede na število članstev nevladne organizacije v postkomunistični Evropi ostajajo v manjšini. Ob vsem tem Slovenija ne odstopa od večinskega vzorca, kljub obstoju alternativne punkovskih gibanj, zelenih gibanj in gibanj za mir. Glavne spremembe pa je omogočila do vzetna establiširana elita iz vrst razdeljenih komunističnih vrst, ki je od leta 1989 javno podpirala pluralizacijo političnega sistema (Fink-Hafner, 2002). Posledično so se vsa mejna alternativna punkovska gibanja nekako razgradila in izginila v ostali civilni družbi (Gantar, 1994). Ob rapidni rasti mnogih novoustanovljenih političnih strank oziroma drugih or-

ganizacij, ki so se na volitvah podale v boj za oblast, ostaja odprto vprašanje, ali je korporativni politični sistem (Lukšič, 2003), ki je preživel, omogočil v sistem občutljivem času potrebno politično stabilnost, ali je predvsem stal državljane pestre civilne družbe, saj je priznaval le največje in najvidnejše izmed njih.

Ker so institucije v državi usmerjene k trajnosti in institucionalizaciji družbenega delovanja, ki je tako učinkovitejše, stabilnejše in bolj predvidljivo, jih lahko imamo za stabilizirajoča jedra družbe. Zaradi povezave med političnimi institucijami in političnimi elitami v državah v prehodu lahko to predpostavko ohlapno razširimo tudi na nosilce političnih funkcij. Zaradi predvidevanja, da ne moremo zaupati vsem sodržavljanom, se zanašamo na te nosilce funkcij, da bodo kot nekakšni mediatorji zaupanja v pravni državi prisilili vse državljane v upoštevanje določenih pravnih in etičnih norm, zaradi česar se zviša raven zaupanja na splošno. Največjo grožnjo vzpostavljanju zaupanja med državljani in institucijami pomenita sistematično kršenje in zloraba demokratičnih principov. Po Sztompki (1999) državljani, ki živijo v demokraciji, razvijejo zaupanje v demokracijo kot najvišjo stopnjo zavarovanja drugih oblik zaupanja v državi. Občutek prevaranosti se pokaže v primeru zlorabe tega zaupanja. Ocenjuje se, da se posledica zlorab takoj pokaže tudi v vseh drugih odnosih, kjer je bilo vključeno zaupanje. Glede na predpostavko, da je zaupanje v državah v prehodu nizko tudi zaradi sistematičnega kršenja norm in vrednot in zlorabe političnega položaja, nas ne preseneti razmeroma visoka ocena zlorabe političnega položaja. Slovenska politična elita pri tem celo odstopa od povprečja ocene ostalih opazovanih političnih elit, saj se kar dobrih 45 odstotkov anketiranih strinja ali pa zelo strinja z oceno obstoječe zlorabe. Ali in v kolikšni meri zloraba dejansko obstaja, ostaja odprto vprašanje, je pa (samo)ocena politične elite po vsej verjetnosti dovolj velik razlog za skrb.

Precej težavno je namreč pridobiti zanesljive in validne podatke o korupciji oziroma širše, o zlorabi političnega položaja. Dojemanje korupcije je dvoličen koncept (Johannsen & Pedersen, 2006); čeprav je stopnja korupcije mnogokrat prenapihnjena zaradi odmevnega vpliva škandalov in poročanja medijev (Heywood, 1997), dejansko korupcijo oziroma korupcijo, s katero smo prišli v neposreden stik, pa je težko dokazati, saj velika večina vpletenih niti anonimno ne želi dajati informacij o tem. Zato je raziskava DEMSTAR pionirska in ponuja pri proučevanju koruptivnih procesov popolnoma nov pristop, saj namesto merjenja splošnega mnenja državljanov o prisotnosti korupcije o tem povprašuje tiste, ki so vpleteni neposredno v ta proces.

Tabela 6: Ali se strinjate, da je zloraba političnega položaja pri nas v Sloveniji pogosta?

	POVPREČJE CEE*	SLOVENIJA (N =5 1)
Zelo se strinjam	8,6 % (10)	9,8 % (5)
Se strinjam	29,3 % (34)	35,3 % (18)
Se ne strinjam	37,1 % (43)	39,2 % (20)
Zelo se ne strinjam	22,4 % (26)	9,8 % (5)
Ne vem	2,6 % (3)	5,9 % (3)
SKUPAJ	100 % (116)	100 % (51)

*Izračunano je povprečje za tri izbrane srednjeevropske države: Češko, Madžarsko in Poljsko. Vir: Raziskava DEMSTAR (2000–2005)

Glede na visoko stopnjo zlorabe političnega položaja, kot je to zaznati v DEMSTAR-jevi raziskavi v Sloveniji, ni v prihodnje pričakovati kakšnega opaznega dviga stopnje zaupanja. Zakaj bi pravzaprav javnost zaupala politični eliti, ki celo v svojih vrstah vidi zlorabo položaja, kot nekaj normalnega? Pustimo to retorično vprašanje ob strani, morda je bolj smotrno, da se povprašamo po vzrokih za zlorabo položaja. Ena možna razlaga se nanaša na nalezljivo zlorabo položaja v komunizmu glede na vsesplošno pomanjkanje (Jordan, 2002), kar je vodilo v razmere, kjer razlikovanje med primernim in neprimernim ni prestopilo praga splošno sprejete politične kulture (Cepl, 1997). Druga razlaga pa se nanaša na širok razpon marketinških procesov, ki so mnogokrat imeli za posledico nejasna zakonska pravila, ta pa so nadalje omogočala priložnosti tistim na oblasti, da se finančno dodatno okrepijo (World Bank, 2000). Prva razlaga dopušča malo možnosti za načrtno izgradnjo zaupanja, saj je spreminjanje kulture zelo dolgotrajen proces. Drugi pristop pa zaradi dožemanja tega fenomena, kot tranzicijski trenutni pojav, dopušča več upanja za dvig zaupanja v prihodnje.

Za bolj nepristrano in jasno sliko bi bilo raziskavo treba ponoviti, odzivi ministrov so namreč precej enakomerno razporejeni. Približno petina vidi zlorabo položaja kot dediščino starega režima, druga petina krivi nizko moralo javnih uslužbencev, dve petini iščeta krivca v prenizkih plačah javnih uslužbencev, ne smemo pa pozabiti na približno 10 odstotkov tistih, ki zlorabo položaja povezujejo s popularno razlago mafijskega vpliva (Johannsen in Pedersen, 2006).

Sklep

Neobhodno nas sklepi vodijo k ugotavljanju, kako različno je opazovanje zaupanja v zrelih demokracijah in v postsocialističnih državah. Podobno ugotavlja tudi Inglehart (v Warren, 1999: 88–121) po opazovanju stopnje zaupanja v 41 državah v letih 1990 do 1991 in 1995 do 1997. Ugotovi, da visoka stopnja zaupanja v določene politične institucije in elite nima imperativnega pomena v zrelih, stabilnih demokracijah. Stabilnost teh demokracij pravzaprav izvira iz medosebnega zaupanja in osebnega zadovoljstva državljanov. S tega stališča so mlade demokracije postavljene na preizkušnjo, kako zagotoviti in vzdrževati razmeroma visoko stopnjo splošnega zaupanja in osebnega zadovoljstva. Pozneje, ko se že dokončno konsolidirajo, za svojo stabilnost potrebujejo kulturo političnega zaupanja tudi ob menjavi moči na oblasti in razpršeno množično zaupanje v obstoječe politične institucije. Kot nas opozarja Toš (1999), ne smemo pozabiti, da so frustracije in nezadovoljstvo tudi posledica razkroja socialnih in gospodarskih varovalk ter hkratnega upada splošne blaginje in socialne varnosti posameznika. Prehod ni prinesel pričakovanih sprememb ali pa je te spremembe prinesel prepozno.

Glede na primerjalne mednarodne raziskave lahko ugotovimo, da Slovenija ne odstopa znantno od ostalih postsocialističnih držav, kar se tiče stopnje zaupanja v ključne politične akterje in elite. Po drugi strani tudi slovenske politične elite niso prerasle »adolescentnega« obdobja in iščejo svoje priložnosti v zakulisnih igrah. Primerjava izsledkov obeh raziskav nas napečuje k razmisleku o tem, da bodo morda postsocialistične države postopoma razvijale svojevrstno stopnjo političnega zaupanja po drugačnem ključu, kot so ga zrele demokracije po drugi svetovni vojni. Aplikacija teoretičnih konceptov ne zdrži dejanske odslikave stopenj zaupanja v mladih demokracijah in ne prinaša možnega napovedovanja dogodkov.

LITERATURA

- Adam, F., Tomšič, M. (2000): Transition Elites: Catalysts of Social Innovation or Rent-Seekers«. V Anton Kramberger (ur.): Družboslovne razprave: Mechanisms of Social Differentiation in Slovenia. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.
- Ágh, A. (2001): Understanding Politics in Hungary, DEMSTAR Research Report no. 2. Aarhus: DEMSTAR, Department of Political Science.
- Balcerowicz, L. (1994): Understanding Postcommunist Transitions. *Journal of Democracy* 5 (4): 75–89.
- Bernhard, M. (1996): Civil society after the First Transition: Dilemmas of Post-Communist Democratization in Poland and Beyond. *Communist and Post-communist Studies* 29 (3): 309–330.
- Carpenter, M. (1997): Slovakia and the Triumph of Nationalist Populism. *Communist and Post-Communist Studies* 30 (2): 205–21.
- Cepl, V. (1997): The Transformation of Hearts and Minds in Eastern Europe. *Cato Journal* 17 (2): 229–234.
- Cummings, S. N., Nørgaard, O. (2004): Conceptualising State Capacity: Comparing Kazakhstan and Kyrgyzstan. *Political Studies* 52(4): 685–708.
- Feild, G. L., Higley, J., Burton, M. (ur.) (1990): A New elite framework for political Sociology. Chaiers Vilfredo Pareto.
- Fink-Hafner, D. (1996): Political Culture in a Context of Democratic Transition: Slovenia in Comparison with other Post-Socialist Countries, v F. Plasser in A. Pribersky (ur.), *Political Culture in East Central Europe*. Aldershot: Avebury, str. 71–89.
- Fink-Hafner, D. (2002): Between Continuity and Change: The Building of the Slovenian Party Arena, v N. Toš in V. Mihelj (ur.), *Slovenia Between Continuity and Change, 1990–1997: Analysis, Documents and Data*, Berlin: Ed. Sigma, str. 42–66.
- Grabel, I. (2000): The political economy of »policy credibility': the new-classical macroeconomic and the remaking of emerging economies. *Cambridge Journal of Economics* 24: 1–19.
- Gantar, P. (1994): Discussions on Society in Slovenia, v A. Bibič in G. Graziano (ur.), *Civil Society, Political Society, Democracy*. Ljubljana: The Slovenian Political Science Association, str. 355–368.
- Heywood, P. (1997): Political Corruption: Problems and Perspectives, v Heywood (ur.), *Political Corruption*. Oxford: Blackwell, str. 1–19.
- Howard, M. M. (2000): Free Not to Participate: The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe, *Studies in Public Policy* no. 325. Glasgow: Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde, str. 52.
- Iglič, H. (2004): Dejavniki nizke stopnje zaupanja v Sloveniji. *Družboslovne razprave*, 20 (46/47): 149–175.
- Iglič, H., Rus, A. (2000): Democratic transition and elite integration in Slovenia. *Družboslovne razprave* 16 (32/33): 113–137.
- Johannsen, L. (2000): The Constitution and Democracy: The Choice and Consequence of the Constitution in Post-Communist Countries. Aarhus: Politica.
- Johannsen, L. (2002): The Responsive State. *Baltic Defence Review* 2 (8): 9–20.

- Johannsen, L. (2003): The effective State. *Baltic Defence Review* 1 (9): 23–33.
- Johannsen, L., Nørgaard, O. (2005): Policy-making in Central and Eastern Europe: A cross-sectional sector perspective, v J. György, A. Barabashev in F. van den Berg (ur.), *Institutional Requirements and the Problem Solving of the public Administrations of the Enlarged European Union and Its Neighbours*. Bratislava: NISPAcee, str. 27–48.
- Johannsen, L., K. Hilmer Pedersen (2005): The Responsive State: Openness and Inclusion in the Policy Process, *World Bank Conference: New Frontiers of Social Policy Arusha, Tanzania, December 12–15, 2005*, Department of Political Science, University of Aarhus, Aarhus.
- Jordan, J. M. (2002): Patronage and Corruption in the Czech Republic. *RFE/RL East European Perspective* 4 (4–5).
- Kaase, M., Newton, K. in Toš, N. (1999): *Zaupanje v vlado*. Ljubljana: Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica FDV.
- Kramberger, A. (2002): Objektivnost v družboslovnem proučevanju (slovenskih) elit. V Anton Kramberger (ur.): *Družboslovne razprave*. Slovensko sociološko društvo in Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, str. 41–59.
- Kramberger, A., Vehovar, V. (2002): Regime Change and Elite Dynamics in Slovenia during the 1990s: What can the elite reproduction rates tell us. *Družboslovne razprave* 16 (32/33): 143–180.
- Kramer, R. (ur.) (2004): *Trust and distrust in organizations: dilemmas and approaches*. New York: Russell Sage Foundation.
- Linz, J. J., Alfred S. (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Lukšič, I. (2003): Corporatism packaged in pluralist ideology: the case of Slovenia. *Communist and Post-Communist Studies* 36: 509–525.
- Mansfeldová, Z., S. Nałecz, E. Priller, in A. Zimmer (2005): Civil Society in Transition: Civic Engagement and Nonprofit Organizations in Central and Eastern Europe after 1989», pp. 99–119 in Annette Zimmer & Eckhard Priller (ur.), *Future of Civil Society: Making Central European Nonprofit-Organizations Work*, Berlin/Münster: Leske+Budrich e-book.
- Miheljak, V. (2005): Slovenian Identity: Intersecting Landscapes of Values and Culture, v N. Toš in K. H. Müller (ur.), *Political Faces of Slovenia: Political Orientations and Values at the end of the Century*, Dunaj: edition echoraum, str. 73–100.
- Mishler, W. in Rose, R. (1997): Trust, Distrust and Skepticism: Popular evaluation of Civil and Political institutions in Post-Communist Societies. *Journal of Politics* 59 (2): 418–451.
- Mishler, W. in Rose, R. (2001): What are the origins of political trust? Testing institutional and cultural theories in Post-communist Societies. *Comparative Political Studies* 34 (1): 30–62.
- Mishler, W. in Rose, R. (2005): What are the Political Consequences of trust? *Comparative Political Studies* 38 (9): 1050–1078.
- Norris, P. (ur.) (2000): *Critical citizens: global support for democratic government*.

- Oxford: Oxford University Press.
- Nørgaard, O., Johannsen L., Skak M., Sørensen R. (1999): *The Baltic States after Independence*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Nye, J. S., Zelikow, P. D., King, D. C. (ur.) (1997): *Why people don't trust government*. London: Harvard University Press.
- Pedersen, K. Hilmer in L. Johannsen (2004): *The Real Challenge for Change. Public Administration in new EU Member States' WeltTrends* 43(12): 93–105.
- Pedersen, K. Hilmer in L. Johannsen (2006): *Corruption: Commonality, Causes & Consequences: Comparing 15 Ex-Communist Countries*, v A. Rosenbaum in J. Nemeč (ur.), *Democratic Governance in the Central and Eastern European Countries: Challenges and Responses for the XXI Century*, NISPAcee: Bratislava, str. 311–336.
- Steen, A. (1994): *Confidence in Institutions in Post-Communist Countries: The Case of the Baltic States*, Working Paper 12, Oslo: Department of Political Science, University of Oslo.
- Stepan, A. in E. N. Suleiman (1995): *The French Fifth Republic: A Model for Import? Reflections on Poland and Brazil*, v Chehabi in Stepan (ur.), *Politics, Society and Democracy: Comparative Studies (Essays in Honor of Juan J. Linz)*, Boulder: Westview Press, str. 393–414.
- Sztompka, P. (1999): *Trust: a sociological theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tomšič, M. (1999): *Oblikovanje političnih elit v postsocialističnih družbah*. Magistrsko Delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Toš, N. (1999): *Razumevanje politike in zaupanje v politike*. *Teorija in praksa* 36 (6): 912–943.
- Toš, N. in Mihelj, V. (ur.) (2002): *Slovenia Between Continuity and Change*. Edition Sigma, Berlin.
- Warren, M. E. (ur.) (1999): *Democracy & Trust*. Cambridge University Press, Cambridge.
- World Bank (2000): *Anticorruption in Transition: A Contribution to the policy Debate*. Washington.